

SHE School Manual 2.0 Appendix- Greece

Παράρτημα για το Σχολικό Εγχειρίδιο

S · H · E

Schools for Health in Europe

Date of document: 21/09/2020

Author: Electra Bada

Place: Greece

This report has received funding under an operating grant from the European Union's Health Programme

S · H · E

Schools for Health in Europe

SHE School Manual 2.0 Appendix- Greece

Παράρτημα για το Σχολικό Εγχειρίδιο του SHE στην Ελλάδα

Εισαγωγή προς εκπαιδευτικούς

Η παρουσία σας ως εκπαιδευτικοί στο σχολείο είναι πολύ σημαντική για τα παιδιά. Έχετε τη δυνατότητα να εμπνεύσετε, να υποστηρίξετε και να ενδυναμώσετε τους μαθητές/τριες μέσα από γνώσεις, πράξεις, θετικά συναισθήματα και δεξιότητες ζωής. Έχει μεγάλη σημασία να νοιάζεστε για κάθε παιδί της τάξης σας ξεχωριστά και να κάνετε τη μάθηση ευχάριστη για όλους. Η προαγωγή της υγείας στο σχολείο δεν περιορίζεται στον κανονισμό του σχολείου σε θέματα υγείας των μαθητών ή στη διδασκαλία θεμάτων αγωγής υγείας. Ιδανικά, διέπει όλες τις πτυχές της σχολικής ζωής και όλους τους παράγοντες που συμβάλουν στο να είναι το σχολείο ένα υποστηρικτικό περιβάλλον μάθησης, ζωής και εργασίας για μαθητές και εκπαιδευτικούς. Για τον λόγο αυτό, το πρώτο βήμα είναι να δημιουργήσετε μια μικρή ομάδα συναδέλφων εκπαιδευτικών στο σχολείο ώστε να σχεδιάσετε και να υλοποιήσετε από κοινού ένα σχέδιο δράσης σε συνεργασία με τους μαθητές, τους γονείς και τους επαγγελματίες υγείας της κοινότητας, λαμβάνοντας πάντα υπόψη τις συγκεκριμένες ανάγκες και την πραγματικότητα του σχολείου σας.

Η διαδικασία να μεταμορφωθεί ένα σχολείο σε σχολείο που προάγει την υγεία, ή σε «υγιές σχολείο» περιλαμβάνει πρακτικές που αφορούν την ανάπτυξη καλής σχέσης ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς-γονείς-μαθητές, τη συστηματική υλοποίηση βιωματικών δράσεων (σε θέματα υγείας, περιβάλλοντος και ευεξίας), την ενεργό συμμετοχή της σχολικής κοινότητας, θετικό τρόπο επικοινωνίας, καλή οργάνωση, συνεργασία με επαγγελματίες υγείας της κοινότητας. Έχει να κάνει με την εκπαίδευση σε μια ολιστική προσέγγιση ως προς την υγεία και θετική στάση των μελών της σχολικής κοινότητας προκειμένου να μαθαίνουν, να εργάζονται και να νιώθουν καλά στο σχολείο. Ερευνητικά δεδομένα αποδεικνύουν ότι η υλοποίηση καλών πρακτικών προαγωγής της υγείας έχει σημαντικό όφελος για τους μαθητές, τη σχέση μαθητή-εκπαιδευτικού, την κοινωνική ατμόσφαιρα της τάξης και τις ακαδημαϊκές επιδόσεις των μαθητών ενός σχολείου.

Πώς ξεκίνησε η συμμετοχή της Ελλάδας στο SHE

Το ευρωπαϊκό Δικτύου SHE Network Foundation (Schools for Health in Europe) συστάθηκε το 1992 με την αρχική ονομασία «European Network for Health Promoting Schools» (ENHPS) ως μια πρωτοβουλία του Π.Ο.Υ. για τη δημιουργία υγιών σχολείων. Το 1993 η Ελλάδα έγινε ένα από τα πρώτα ενεργά μέλη του Δικτύου με ανάθεση στο Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού να λειτουργήσει ως συντονιστικός φορέας μετά από υπουργική απόφαση του Υπουργείου Υγείας και του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Έτσι, συστάθηκε το πρώτο εθνικό δίκτυο σχολείων προαγωγής της υγείας και επιμορφώθηκαν πολλοί από τους εκπαιδευτικούς που στη συνέχεια ανέλαβαν τη θέση του Υπεύθυνου

S·H·E

Schools for Health in Europe

Αγωγής Υγείας . Το 1996 στο ελληνικό πρόγραμμα του Ευρωπαϊκού Δικτύου Σχολείων Προαγωγής της Υγείας συμμετείχαν 31 σχολεία, 742 εκπαιδευτικοί και 8.772 μαθητές από όλες τις εκπαιδευτικές βαθμίδες, από Αττική, Θεσσαλονίκη, Πάτρα, Αίγιο, Βόλο, Ρόδο, και Χαλκιδική.

Από το 1992 ως σήμερα, έχει παραχθεί σημαντικό και πολυεπίπεδο έργο στην προαγωγή της υγείας στα σχολεία στην Ελλάδα. Πραγματοποιούνται συνέδρια και ημερίδες, γίνεται συνηγορία, έρευνα, επιμόρφωση εκπαιδευτικών και επαγγελματιών υγείας, παράγεται υλικό αγωγής υγείας και υλοποιούνται προγράμματα σε σχολεία, διαχέονται χρήσιμα εργαλεία σε ευρωπαϊκό, εθνικό και τοπικό επίπεδο. Παράλληλα, έχουν συμβεί πολλές θεσμικές αλλαγές, οι οποίες συμβάλλουν στην ανάπτυξη της προαγωγής της υγείας στο σχολείο. Χαρακτηριστικά παραδείγματα σε εθνικό θεσμικό επίπεδο είναι η ίδρυση σχετικής Διεύθυνσης Υποστήριξης Προγραμμάτων και Εκπαίδευσης για την Αειφορία στο Υ.ΠΑΙ.Θ¹ και τμήματος πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας και παρεμβάσεων στην κοινότητα (και αγωγής υγείας στο σχολείο) στο Υπουργείο Υγείας², ο θεσμός των Υπευθύνων Αγωγής Υγείας, η ίδρυση των ΚΕΣΥ και των ΠΕΚΕΣ με τον ν. 4547/2018, η πρόσληψη σχολικών ψυχολόγων και κοινωνικών λειτουργών σε σχολικές μονάδες, η ένταξη της προαγωγής της υγείας ως μάθημα στην τριτοβάθμια εκπαίδευση, το πιλοτικό πρόγραμμα ένταξης δεξιοτήτων ζωής³ και θεμάτων υγείας και αειφορίας στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών.

Παρά την πρόοδο όμως που έχει παρατηρηθεί, η έλλειψη σταθερότητας και συνέχειας στην ευρύτερη πολιτική υγείας και παιδείας δυσκολεύει την αποτελεσματική εφαρμογή μιας ολιστικής προσέγγισης για την σχολική υγεία. Από το 1992 ως σήμερα, το τοπίο της προαγωγής της υγείας στα σχολεία έχει αλλάξει πολύ. Ωστόσο, οι ανάγκες των μαθητών και των εκπαιδευτικών παραμένουν. Αλλά και οι προκλήσεις σε θέματα δημόσιας υγείας, όπως είδαμε με την κρίση του κορωνοϊού, κάνουν επιτακτική τη σύμπραξη φορέων παιδείας και υγείας προς όφελος των παιδιών και των νέων.

Το νομοθετικό πλαίσιο για την προαγωγή της υγείας στα σχολεία στην Ελλάδα

Η αγωγή και προαγωγή της υγείας έχει ενταχθεί στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση με σχετική απόφαση του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων. Θέματα αγωγής υγείας, όπως η

¹ Εφημερίδα της Κυβέρνησης της Ελληνικής Δημοκρατίας, Προεδρικό Διάταγμα 18, Άρθρο 36 Διεύθυνση Υποστήριξης Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων και Εκπαίδευσης για την Αειφορία, Τεύχος Α', Αρ. Φύλλου 31/ 23 Φεβρουαρίου 2018.

² <https://www.moh.gov.gr/articles/health/dieythynsh-prwtobathmias-frontidas-ygeias/drasis-kai-programmata-agwghs-ygeias/agwgh-ygeias>

³ Άρθρο 1 του ν. 4692/12-06-2020 (ΦΕΚ 111, Α') «Αναβάθμιση του Σχολείου και άλλες διατάξεις» για την εφαρμογή του πιλοτικού προγράμματος «Εργαστήριο Δεξιοτήτων» σε σχολεία της Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας.

S·H·E

Schools for Health in Europe

υγιεινή διατροφή και η οδική ασφάλεια, έχουν ενταχθεί στο πρόγραμμα σπουδών της υποχρεωτικής εκπαίδευσης με τον ν. 2817/Α'78/14-3-2000. Προγράμματα και δράσεις αγωγής υγείας εφαρμόζονται προαιρετικά από τους εκπαιδευτικούς, τους επαγγελματίες υγείας και σχετικούς φορείς, έπειτα από σχετική έγκριση από το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων και το ΙΕΠ. Επίσης, προβλέπεται η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών σε θέματα προαγωγής της υγείας από σχετικά συντονιστικά γραφεία του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, όπως τα γραφεία σχολικών συμβούλων, τα ΠΕΚΕΣ, από τους Υπεύθυνους Αγωγής Υγείας και Σχολικών Δραστηριοτήτων, και άλλους συνεργαζόμενους φορείς παιδείας και υγείας, καθώς και από το ΙΕΠ.

Στο δημοτικό η υλοποίηση προγραμμάτων αγωγής υγείας πραγματοποιείται είτε στην ώρα της ευέλικτης ζώνης είτε διαθεματικά από τον εκπαιδευτικό της τάξης και/ή με επαγγελματία υγείας κατόπιν άδειας ή πρόσκλησης από τη Διεύθυνση του σχολείου.

Στην Ελλάδα, η προαγωγή της υγείας υλοποιείται θεσμικά ως σχολική δραστηριότητα. Η Διεύθυνση Υποστήριξης Προγραμμάτων και Εκπαίδευσης για την Αειφορία του Υ.ΠΑΙ.Θ χωρίζει τις θεματικές και τα προγράμματα σε τέσσερις θεματικούς τομείς με αντίστοιχα τμήματα: 1) Εκπαίδευση για το Περιβάλλον και την Αειφορία 2) Σχολική Αγωγή και Προαγωγή της Υγείας και 3) Πολιτιστικά Θέματα και υποστηρικτικές δομές, 4) Εκπαιδευτική Τηλεόραση και Ψηφιακά Μέσα. Οι παραπάνω δραστηριότητες είναι προαιρετικές και δεν αφορούν όλο το σχολείο. Επίσης, το Υπουργείο Υγείας συντονίζει δράσεις και παρεμβάσεις πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας στο μαθητικό πληθυσμό στα σχολεία και έχει διαμορφώσει διαδικτυακή πλατφόρμα με υλικό αγωγής υγείας σε συνεργασία με εγκεκριμένους φορείς υγείας, με κύρια ομάδα στόχου τους επαγγελματίες υγείας (για παράδειγμα, επισκέπτες υγείας), οι οποίοι τα υλοποιούν σε σχολικές μονάδες σε όλη τη χώρα.

Θεσμικά, η προαγωγή της υγείας δεν είναι καθήκον του εκπαιδευτικού της τάξης. Εφόσον ένα σχολείο θελήσει να προάγει την υγεία των μαθητών μέσω της εκπαίδευσης, προτείνεται να θεωρηθεί η προαγωγή της υγείας δευτερεύων ρόλος του εκπαιδευτικού που θα συμμετέχει στο Δίκτυο. Το Δίκτυο SHE στοχεύει στην ίση πρόσβαση όλων των μαθητών σε γνώσεις και δεξιότητες που συμβάλλουν στην υγεία τους, επομένως ο συμμετέχοντας εκπαιδευτικός καλείται να υιοθετήσει μια αντίστοιχη στάση και να εφαρμόσει δράσεις που θα προωθήσουν την ισότητα και τις δημοκρατικές διαδικασίες.

Με εξαίρεση την ένταξη ορισμένων θεμάτων υγείας στο σχολικό πρόγραμμα σπουδών, το νομοθετικό πλαίσιο της χώρας, δεν ευνοεί ιδιαίτερα την ανάπτυξη υγιών σχολείων με ολιστική προσέγγιση. Είναι επιλογή κάθε εκπαιδευτικού και διευθυντή/ντριας σχολείου να συμμετέχουν στις προσπάθειες για να βελτιωθεί η υγεία και ευεξία των παιδιών και νέων δια μέσω της εκπαίδευσης.

Πρόσφατα, η πανδημία του Covid-19 άλλαξε τα δεδομένα και ενεργοποίησε πολλές θεσμικές αλλαγές και συνεργασίες μεταξύ φορέων παιδείας και υγείας για την αντιμετώπιση της κρίσης στα σχολεία και στην κοινότητα. Το νομοθετικό πλαίσιο ως αποτέλεσμα αλλάζει και νέα μέτρα που επηρεάζουν την εφαρμογή της πρωτοβάθμιας φροντίδας υγείας και της προαγωγή της υγείας στο σχολείο διαμορφώνονται και είναι σε εξέλιξη.

S·H·E

Schools for Health in Europe

Ο ρόλος του εκπαιδευτικού στην προαγωγή υγείας στο σχολικό σύστημα.

Ο εκπαιδευτικός έχει ουσιαστικό ρόλο στην προαγωγή της υγείας στην τάξη και στο σχολείο. Ο εκπαιδευτικός επιλέγει αν θα υλοποιήσει κάποιο πρόγραμμα ή δράση αγωγής υγείας στην τάξη, αναλαμβάνει τον σχεδιασμό και την υλοποίηση, επιλέγει το θέμα προαγωγής της υγείας που θα διδάξει στα παιδιά και την μεθοδολογία που θα ακολουθήσει. Επιμορφώνεται στην προαγωγή της υγείας προκειμένου να διαθέτει τις απαραίτητες δεξιότητες για τη διδασκαλία δεξιοτήτων ζωής ή συγκεκριμένων θεμάτων αγωγής υγείας και αειφορίας. Επιλέγει το πλαίσιο συνεργασίας με επαγγελματίες υγείας για την υποστήριξη των παιδιών και γονέων και κηδεμόνων.

Όπως ήδη αναφέρθηκε, στην Ελλάδα, αυτή τη στιγμή, οι δράσεις για την αγωγή υγείας και την αειφορία είναι προαιρετικές και δεν αποτελούν μέρος των καθηκόντων των δασκάλων ή των καθηγητών. Αν ένας εκπαιδευτικός επιθυμεί να συμμετέχει στο δίκτυο και να δημιουργήσει μαζί με άλλους συναδέλφους του μια ομάδα για την προαγωγή της υγείας στο σχολείο του, τότε θα αναλάβει να συνεργαστεί με φορείς υγείας, να σχεδιάζει, να συντονίζει και να αξιολογεί δράσεις που προάγουν την υγεία και την ευεξία των μαθητών. Ο εκπαιδευτικός αναλαμβάνει το ρόλο του ενδυναμωτή που εμπνέει και προτρέπει τους μαθητές μέσα από την παιδαγωγική του στάση και μέσα από συζητήσεις, να υιοθετήσουν μια θετική στάση ως προς την υγεία, ανεξάρτητα από το αν υλοποιεί κάποιο πρόγραμμα αγωγής υγείας ή αειφορίας. Με τη στάση του και την παρουσία του ο εκπαιδευτικός μπορεί να γίνει πρότυπο ως προς το υγιεινό τρόπο ζωής.

Τέλος, ο ρόλος της ομάδας εκπαιδευτικών που αναλαμβάνουν να συντονίσουν δράσεις αγωγής υγείας στο σχολείο, είναι να ενημερώνει τη σχολική κοινότητα ώστε να τηρούνται κανόνες ηθικής και δεοντολογίας και να θέτει όρια μαζί με τη Διεύθυνση του σχολείου σε εξωτερικές συνεργασίες με φορείς, οι οποίοι ενδεχομένως έχουν αντικρουόμενα συμφέροντα ή κάνουν διαφήμιση προϊόντων μέσω της αγωγής υγείας στο σχολείο.

Επιθυμητές δεξιότητες/ επιμόρφωση του εκπαιδευτικού

Προτείνεται ο/η εκπαιδευτικός να έχει τις απαραίτητες γνώσεις και δεξιότητες ώστε να συμβάλει στη διαμόρφωση ενός υγιούς περιβάλλοντος τάξης, όπου οι μαθητές, ο ίδιος και οι συνάδελφοί του, να βιώνουν θετικές εμπειρίες ως προς τη διαδικασία διδασκαλίας-μάθησης, τη συνεργασία, την επικοινωνία και τις διαπροσωπικές σχέσεις. Η επιμόρφωση είναι απαραίτητη προϋπόθεση για την κατανόηση της προαγωγής της υγείας και για την απόκτηση γνώσεων σε συγκεκριμένα θέματα υγείας και καλές πρακτικές.

S·H·E

Schools for Health in Europe

Προτείνεται ο εκπαιδευτικός να επιμορφωθεί στις βασικές αρχές της προαγωγής της υγείας και ευεξίας στο σχολείο, να γνωρίζει πώς θα εφαρμόσει πρακτικά τους βασικούς πυλώνες και τις αρχές του SHE, όπως για παράδειγμα, η ισότητα, οι δημοκρατικές αρχές, η ενδυνάμωση μαθητών, οι ατομικές δεξιότητες και γνώσεις σε θέματα υγείας και ευεξίας. Ιδανικά, θα ήταν θετικό ο συντονιστής εκπαιδευτικός να έχει αναπτύξει τις απαραίτητες δεξιότητες ζωής, όπως, για παράδειγμα, η διαχείριση των συναισθημάτων και η ενσυναίσθηση, ώστε να μπορεί να τα μεταλαμπαδεύσει μέσα από κατάλληλες δράσεις και μέσω τη δικής του/της στάση στην ομάδα τάξης. Όλα τα παραπάνω δεν αποτελούν θεωρητικά θέματα αλλά μεταφράζονται σε καλές πρακτικές και δράσεις τις οποίες ο εκπαιδευτικός μπορεί να υλοποιήσει με την ομάδα τάξης. Επίσης, έχουν άμεση σχέση με την παιδαγωγική προσέγγιση του εκπαιδευτικού σε ό,τι έχει να κάνει με μεθόδους πειθαρχίας και επιβράβευσης, καθώς και με τη θετική επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτικού-μαθητή-γονέα. Για παράδειγμα, ο εκπαιδευτικός ενθαρρύνεται να μην τιμωρεί και να μην φωνάζει, αλλά αντίθετα να επιβραβεύει τη θετική προσπάθεια κάθε μαθητή ανάλογα με το σημείο στο οποίο βρίσκεται ο μαθητής, με φροντίδα και σεβασμό για κάθε παιδί ως ξεχωριστή προσωπικότητα.

Επίσης, σύμφωνα με τις συστάσεις του IEP⁴ για τα προγράμματα αγωγής υγείας, ο εκπαιδευτικός θα πρέπει να είναι εκπαιδευμένος ώστε να εφαρμόζει τις βασικές αρχές που προτείνονται από το Υπουργείο Παιδείας για τα προγράμματα των σχολικών δραστηριοτήτων, όπως για παράδειγμα: 1) μαθητοκεντρική διαδικασία, 2) συνεργατική μάθηση που ενθαρρύνει την ενεργό συμμετοχή και αλληλεπίδραση των μελών των ομάδων εργασίας, αλλά και των ομάδων μεταξύ τους, 3) βιωματική και ανακαλυπτική μάθηση, αξιοποιώντας διαδικασίες διεξαγωγής έρευνας, μελέτης πεδίου, 4) διεπιστημονική και διαθεματική προσέγγιση των θεμάτων και 5) ενίσχυση της δημιουργικής και ελεύθερης έκφρασης.

Επομένως, ο εκπαιδευτικός φροντίζει να συντονίσει δραστηριότητες που προάγουν την υγεία με την ευρύτερη έννοια της σωματικής, ψυχικής, κοινωνικής υγείας και ευεξίας (well-being) και μαζί με τους μαθητές και την ευρύτερη σχολική και τοπική κοινότητα να διαμορφώσουν σταδιακά ένα υγιές σχολικό περιβάλλον, στο οποίο μαθητές και εκπαιδευτικοί να νιώθουν ότι ανήκουν.

Ο ρόλος των επαγγελματιών υγείας στο σύστημα του σχολείου

Η συνεργασία και επικοινωνία μεταξύ των επαγγελματιών στον κλάδο της παιδείας και της υγείας είναι καθοριστικός για την υποστήριξη των μαθητών/τριών στα σχολεία σε θέματα υγείας και ευεξίας. Υπάρχουν τρεις βασικοί άξονες συνεργασίας και επικοινωνίας μεταξύ επαγγελματιών υγείας και εκπαιδευτικών στο πλαίσιο της σχολικής υγείας:

- 1) Η υποστήριξη και ορθή πλαισίωση μαθητών με συγκεκριμένα ιατρικά θέματα.

⁴ www.iep.edu.gr

S·H·E

Schools for Health in Europe

- 2) Η συνεργασία, ορθή κατάρτιση των εκπαιδευτικών και κοινές αποφάσεις σχετικά με την αντιμετώπιση προβλημάτων ή κρίσεων σε θέματα υγείας στο σχολείο. Στον άξονα αυτό συμπεριλαμβάνονται αποφάσεις σχετικά με τον τρόπο που ένα σχολείο εφαρμόζει μια πολιτική υγείας, προμηθεύεται με χρήσιμα ιατρικά υλικά με βάση πραγματικές ανάγκες παιδιών που φοιτούν σε αυτό.
- 3) Η υλοποίηση δράσεων και προγραμμάτων σε θέματα υγείας. Οι επαγγελματίες υγείας, όπως για παράδειγμα, οι επισκέπτες υγείας, έχουν τη δυνατότητα να συνεργαστούν με τη διεύθυνση του σχολείου και τους ενδιαφερόμενους εκπαιδευτικούς συγκεκριμένων σχολικών μονάδων προκειμένου να υλοποιήσουν δράσεις προαγωγής της υγείας.

Κάποια σχολεία διαθέτουν νοσηλεύτρια/τη και/ή σχολικό/ή ψυχολόγο ή κοινωνικό λειτουργό και συνεργάζονται σταθερά με επαγγελματίες υγείας. Πολλά σχολεία δεν έχουν τη δυνατότητα αυτή, αλλά μπορούν να προσκαλέσουν επαγγελματίες υγείας ως εισηγητές ή ομιλητές σε δράσεις και συζητήσεις σε θέματα αειφορίας και αγωγής υγείας. Ουσιαστικά, κάθε σχολείο καλείται να επικοινωνεί και να συνεργάζεται συστηματικά με επαγγελματίες υγείας της κοινότητας για να υποστηρίξει τις ανάγκες του σχολείου σε θέματα υγείας των μαθητών και προκειμένου να εκπαιδεύσει τους μαθητές σε δεξιότητες ζωής για έναν υγιή τρόπο ζωής. Επίσης, ο εκπαιδευτικός καλείται να αναπτύξει και να διατηρεί καλή επικοινωνία και συνεργασία με τους επαγγελματίες υγείας που παρακολουθούν τους μαθητές/τριες, όπως σε περίπτωση λογοθεραπείας, ψυχοθεραπείας ή εργοθεραπείας του παιδιού, με στόχο τη βέλτιστη υποστήριξη και ενδυνάμωση του μαθητή/τριας, ύστερα από ενημέρωση του γονέα/κηδεμόνα.

Επιθυμητές δεξιότητες/ επιμόρφωση του επαγγελματία υγείας

Υπάρχουν βασικοί άξονες κατάρτισης και επιθυμητές δεξιότητες του επαγγελματία υγείας ο οποίος επισκέπτεται τα σχολεία για να υλοποιήσει δράσεις ή προγράμματα προαγωγής της υγείας. Οι παρακάτω δεξιότητες και η επιθυμητή επιμόρφωση είναι σε συνοχή με το πρόγραμμα σπουδών της διεύθυνσης δημόσιας και κοινοτικής υγείας του ΠΑΔΑ, του συλλόγου επισκεπτών υγείας και φορέων προαγωγής της υγείας στα σχολεία στην Ευρώπη. Οι προτεινόμενοι άξονες επιμόρφωσης των επαγγελματιών υγείας περιλαμβάνουν τα εξής:

- Ανάπτυξη της κοινότητας και ενίσχυση της κοινοτικής δράσης
- Εκτίμηση αναγκών υγείας και πόρων
- Σχεδιασμός τεκμηριωμένων ολοκληρωμένων προγραμμάτων και στρατηγικών προαγωγής και αγωγής υγείας, εφαρμογή και αξιολόγησή τους
- Ανάπτυξη ατομικών δεξιοτήτων και αλλαγή στάσης και συμπεριφοράς
- Ανάπτυξη ικανότητας του επαγγελματία υγείας για ενσυναίσθηση των μαθητών.

S · H · E

Schools for Health in Europe

- Επιμόρφωση σε συγκεκριμένα εργαλεία και προγράμματα αγωγής υγείας
- Δημιουργία υποστηρικτικού περιβάλλοντος
- Ενδυνάμωση, διαμεσολάβηση, συνηγορία
- Αναπροσανατολισμός και αναδιαμόρφωση των υπηρεσιών υγείας
- Χρήση νέων τεχνολογιών
- Επικοινωνία και σύνταξη εκθέσεων, καθώς και διάχυση αποτελεσμάτων και συμπερασμάτων

Η εφαρμογή της προαγωγής της υγείας στο σχολικό σύστημα

Στο εκπαιδευτικό σύστημα της Ελλάδας, τα σχολεία λαμβάνουν οδηγίες κεντρικά μέσω του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, η αποτελεσματική εφαρμογή της προαγωγής της υγείας στα σχολεία με ολιστική μεθοδολογία προϋποθέτει πολιτική βούληση και σχετικές αποφάσεις οι οποίες θα πρέπει να εφαρμόζονται και να παραμένουν σταθερές σε βάθος χρόνου. Σε άλλα εκπαιδευτικά συστήματα στην Ευρώπη, όπως στη Γερμανία, τα σχολεία είναι αυτόνομα και μπορούν να λαμβάνουν ανεξάρτητες αποφάσεις σε περιφερειακό και τοπικό επίπεδο. Στη χώρα μας αυτό δεν μπορεί να συμβεί. Εντούτοις, υπάρχει το περιθώριο και η δυνατότητα να διαμορφωθούν σχολεία προαγωγής της υγείας εφαρμόζοντας συστηματικά καλές πρακτικές και βελτιώνοντας το φυσικό και κοινωνικό σχολικό περιβάλλον σε επίπεδο τάξης και κουλτούρας σχολείου. Η απόφαση της διεύθυνσης με το Σύλλογο Διδασκόντων και το Σύλλογο Γονέων και Κηδεμόνων του σχολείου είναι το κλειδί.

Η εφαρμογή της προαγωγής της υγείας στο σχολικό σύστημα προϋποθέτει πολιτική βούληση και σχετικές θεσμικές αλλαγές που να επιτρέπουν και να διευκολύνουν τη διαμόρφωση σχολείων που να προάγουν την υγεία και την ευεξία μαθητών και εκπαιδευτικών. Μια βασική προϋπόθεση για τη βέλτιστη εφαρμογή της προαγωγής της υγείας στο σχολικό σύστημα, είναι η ύπαρξη ουσιαστικής επικοινωνίας και συνεργασίας ανάμεσα σε φορείς υγείας και παιδείας, ανάμεσα στις διαφορετικές Διευθύνσεις του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων και του Υπουργείου Υγείας που εμπλέκονται στην προαγωγή της υγείας στο σχολείο, τόσο σε εθνικό όσο και σε τοπικό επίπεδο.

Στην Ελλάδα σήμερα, ενώ υλοποιούνται πολλά προγράμματα και δράσεις αγωγής υγείας και υπάρχουν θεματικά σχολικά δίκτυα αγωγής υγείας, δεν υπάρχει ακόμη ένα ενιαίο εθνικό υποστηρικτικό θεσμικό πλαίσιο για την εφαρμογή της ολιστικής προσέγγισης της προαγωγής της υγείας στο σχολείο (whole school approach), όπως προτείνει το εγχειρίδιο του SHE. Η πλειοψηφία των σχολείων απέχει αρκετά από το πνεύμα και τα ποιοτικά κριτήρια που έχουν τεθεί, προκειμένου ένα σχολείο να προάγει αποτελεσματικά την υγεία και ευεξία των μαθητών και του διδακτικού και μη-διδακτικού προσωπικού, με άρτιο και συστηματικό σχεδιασμό για την υλοποίηση και την αξιολόγηση. Εντούτοις, αξίζει τον κόπο να δημιουργήσετε μια ομάδα στο σχολείο σας η οποία θα δραστηριοποιηθεί και θα αναπτύξει τις κατάλληλες συνθήκες σε τοπικό επίπεδο σχολείου.

S·H·E

Schools for Health in Europe

Για να γίνει μια σχολική μονάδα «σχολείο προαγωγής της υγείας» ή «υγιές σχολείο» δεν είναι αρκετό να εφαρμόζει ένα πρόγραμμα αγωγής υγείας ή δράσεις για την αειφορία. Προϋποθέτει βούληση και δέσμευση εκ μέρους της διεύθυνσης του σχολείου και του πυρήνα του Συλλόγου Διδασκόντων για τουλάχιστον 2-3 συνεχή έτη, με τη συνεργασία του Συλλόγου Γονέων και Κηδεμόνων και την ενεργό συμμετοχή των μαθητών. Επίσης, προϋποθέτει μια ολιστική προσέγγιση όπου λαμβάνονται κοινές αποφάσεις τόσο σε θέματα οργάνωσης της σχολικής καθημερινότητας με βάση τις ανάγκες των μαθητών, όσο και σε θέματα όπως οι πρώτες βοήθειες, η ειδική αγωγή και η παράλληλη στήριξη, το σχολικό κυλικείο, ο τρόπος επικοινωνίας με τους μαθητές και τους γονείς/κηδεμόνες, κλπ.

Τα βασικά στρατηγικά βήματα αναφέρονται στο Σχολικό Εγχειρίδιο SHE 2.0. Ξεκινώντας, ένα σχολείο διαθέτει μια ομάδα εκπαιδευτικών και διεύθυνση που να επιθυμεί να συμμετέχει στο δίκτυο, να επιμορφωθεί, να διερευνήσει τις ανάγκες του σχολείου, να καταρτίσει ένα σχέδιο δράσης, να το εφαρμόσει σταδιακά και να το αξιολογήσει.

Η μεθοδολογία της προαγωγής της υγείας παίζει μεγάλο ρόλο στην αποτελεσματικότητα και μεταδοτικότητα των δράσεων. Υπάρχουν διάφοροι μέθοδοι (π.χ. Λογικό Μοντέλο) που μπορείτε να χρησιμοποιήσετε για τον σχεδιασμό και τη στρατηγική για την υλοποίηση των δράσεων προαγωγής υγείας. Είναι σημαντικό να διδάσκετε σχετικά θέματα υγείας με έναν ευχάριστο, παιδοκεντρικό και δημιουργικό τρόπο, εμπλέκοντας ενεργά τους μαθητές/τριες ώστε να παίρνουν οι ίδιοι πρωτοβουλίες στη διαδικασία μάθησης και διερεύνησης, ενισχύοντας έτσι τις δημοκρατικές συμμετοχικές διαδικασίες στην ομάδα τάξης. Η αξιολόγηση θα γίνεται κάθε 2 χρόνια με τη βοήθεια των ποιοτικών κριτηρίων και δεικτών αξιολόγησης του SHE (Bada et al, 2019)⁵.

Στην παρούσα στιγμή, βρισκόμαστε στη διαδικασία επανασύστασης του ελληνικού εθνικού δικτύου σχολείων που προάγουν την υγεία με βάση τις αξίες και τους πυλώνες του SHE.

Διδακτικές ώρες για την προαγωγή της υγείας στο σχολείο

Στο δημοτικό, τα προγράμματα και οι σχολικές δράσεις προαγωγής και αγωγής της υγείας και αειφορίας υλοποιούνται συνήθως στην ευέλικτη ζώνη, η οποία έχει σχεδιαστεί προκειμένου να εφαρμόζονται βιωματικές δράσεις. Οι ώρες της ευέλικτης ζώνης είναι 3 ώρες την εβδομάδα στις Α' και

⁵ Bada, E., Darlington E., Santos, R., Masson J. (2019). European Standards and Indicators for Health Promoting Schools. Published by Schools for Health in Europe Network Foundation, ISBN Number: EAN 9788797189139.

S · H · E

Schools for Health in Europe

Β' Τάξη Δημοτικού και 2 ώρες στις Γ' και Δ' Τάξεις Δημοτικού. Στην Ε και ΣΤ' Τάξη Δημοτικού οι δράσεις εφαρμόζονται διαθεματικά στο ωρολόγιο πρόγραμμα σε σχετικό μάθημα. Είναι επιλογή του εκπαιδευτικού αν θα υλοποιήσει δράση αγωγής υγείας, περιβαλλοντικής εκπαίδευσης ή πολιτιστικών θεμάτων. Είναι πολύ σημαντικό να κατανοήσει κάθε εκπαιδευτικός το πολλαπλό όφελος που έχει η υλοποίηση βιωματικών δράσεων που προάγουν την υγεία και την ευεξία των μαθητών και αναπτύσσουν ένα θετικό κλίμα τάξης και σχολικό περιβάλλον. Έχει και ο ίδιος ο εκπαιδευτικός μεγάλο όφελος, το οποίο υπερβαίνει κατά πολύ τον χρόνο και την ενέργεια που δίνει.

Στη δημόσια Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση τα προγράμματα αγωγής υγείας πραγματοποιούνται εκτός ωρολογίου προγράμματος. Αυτό ενδεχομένως αποτελεί μια δυσκολία. Ωστόσο, υπάρχουν θέματα υγείας στο πρόγραμμα σπουδών, όπως για παράδειγμα, η υγιεινή διατροφή που διδάσκεται διαθεματικά στο μάθημα της οικιακής οικονομίας της Α' Γυμνασίου. Πολλά προγράμματα Erasmus+ και e-Twinning projects, επίσης εμπίπτουν στο πεδίο δράσης της προαγωγής και αγωγής υγείας. Οι εκπαιδευτικοί μπορούν να εφαρμόζουν δράσεις, να συντονίσουν project, να συζητήσουν θέματα υγείας και ευεξίας με τους μαθητές τους διαθεματικά την ώρα του μαθήματος, ή με αφορμή κάποια εκπαιδευτική σχολική επίσκεψη.

Η θεματολογία στην προαγωγή της υγείας στο σχολείο.

Η θεματολογία της σχολικής αγωγής και προαγωγής της υγείας περιλαμβάνει τα εξής: διατροφή και φυσική άσκηση, ανθρώπινα δικαιώματα/δικαιώματα των παιδιών, ασφαλή χρήση διαδικτύου και νέων τεχνολογιών, βία κατά των παιδιών/ενδοσχολική βία και εκφοβισμό, αγωγή του ενεργού πολίτη (κοινωνικός αποκλεισμός, ρατσισμός/ξеноφοβία),

σεξουαλική αγωγή/διαφυλικές σχέσεις, συμπεριφορές υψηλού κινδύνου στην εφηβεία (όπως χρήση ουσιών, τυχερά παιχνίδια, αυτοτραυματισμοί), κυκλοφοριακή αγωγή, πολιτική προστασία (διαχείριση έκτακτων καταστάσεων), ατυχήματα και ασφάλεια, πρώτες βοήθειες, εθελοντισμός, αγωγή του καταναλωτή.

Έχει αναγνωριστεί ότι η υγεία, το περιβάλλον και ο πολιτισμός είναι αλληλένδετα και αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν την ποιότητα ζωής και την υγεία του ατόμου. Συνεπώς, υπάρχουν αρκετά θέματα αγωγή υγείας, περιβαλλοντικής εκπαίδευσης, αειφορίας και πολιτισμού που καλύπτουν κοινά πεδία δράσης. Θέματα του περιβάλλοντος, όπως για παράδειγμα η κλιματική αλλαγή, ή το θέμα της πρόληψης του ρατσισμού που εντάσσεται στις πολιτιστικές δράσεις, περιλαμβάνονται επίσης στην ευρύτερη ομπρέλα της προαγωγής της υγείας και της ευεξίας. Για παράδειγμα, αν ένας εκπαιδευτικός επιλέξει να ανεβάσει μια θεατρική παράσταση ή φτιάξει ένα βίντεο με τους μαθητές του στην Ε' Τάξη, ως πολιτιστική σχολική δράση για την πρόληψη του ρατσισμού και του εκφοβισμού, στην ουσία προάγει με δημιουργικό και ευχάριστο τρόπο την κοινωνική και ψυχική υγεία και ευεξία των μαθητών. Συνεπώς, θα έχει επιτύχει τον στόχο του.

S·H·E

Schools for Health in Europe

Οι στόχοι για την προαγωγή της υγείας στα σχολεία

Οι τρεις βασικοί στόχοι ενός σχολείου που προάγει την υγεία και την ευεξία των παιδιών είναι:

1. Να ενσωματώνει θέματα αγωγής υγείας στο πρόγραμμα σπουδών και να εκπαιδεύει τους μαθητές σε γνώσεις και δεξιότητες που σχετίζονται με την υγεία και την ευεξία, συστηματικά σε βάθος χρόνου. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι η επιμόρφωση των εκπαιδευτικών.
2. Το κοινωνικό και φυσικό περιβάλλον του σχολείου να συμβάλλει θετικά στην υγεία και ευεξία των μαθητών, μέσω εκπαιδευτικών δράσεων, αξιών και συμπεριφορών.
3. Τα σχολεία να καλλιεργούν συνεργασία με την ευρύτερη κοινότητα και να συμπεριλαμβάνουν τους γονείς/κηδεμόνες και επαγγελματίες υγείας της κοινότητας σε δράσεις για την υγεία των παιδιών.

Επιπλέον, υπάρχουν επιμέρους στόχοι που ένα σχολείο προαγωγής της υγείας καλείται να πετύχει. Οι παρακάτω στόχοι αντιστοιχούν στα βήματα που καλείται να κάνει ένα σχολείο προκειμένου να προάγει την υγεία στη σχολική κοινότητα με ολιστική προσέγγιση (whole school approach). Οι παρακάτω στόχοι αντιστοιχούν σε ποιοτικά κριτήρια και δείκτες και έχουν διαμορφωθεί στο πλαίσιο έκδοσης των ευρωπαϊκών ποιοτικών κριτηρίων και δεικτών αξιολόγησης⁶.

1. Ο κανονισμός του σχολείου και η οργάνωση της σχολικής ζωής θα πρέπει να υποστηρίζουν την προαγωγή της υγείας και να καθιστούν εφικτή την εφαρμογή της ολιστικής προσέγγισής της στο σχολείο. Η προαγωγή της υγείας των μαθητών και των εκπαιδευτικών θα πρέπει να είναι προτεραιότητα του σχολείου, να εντάσσεται στους στόχους του σχολείου και να διατίθεται χρόνος, χώρος και ανθρώπινο δυναμικό για τον σκοπό αυτό.
2. Δημιουργία μικρής ομάδας, η οποία εμπλέκεται ενεργά στην οργάνωση και το συντονισμό των δράσεων, και η οποία συμπεριλαμβάνει εκπαιδευτικούς, μη εκπαιδευτικό προσωπικό, μαθητές, γονείς και μέλη της τοπικής κοινότητας.
3. Οι σχολικοί διευθυντές, οι συντονιστές προαγωγής και αγωγής υγείας και η σχολική ομάδα αγωγής υγείας διαχέουν πληροφορίες και ενημερώνουν όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας για την έννοια του σχολείου που προάγει την υγεία και την ολιστική προσέγγιση της προαγωγής της υγείας στα σχολεία, καθώς και τους στόχους ή τις δράσεις του σχολείου.
4. Παρέχεται επιμόρφωση εκπαιδευτικών σε δεξιότητες ζωής και καλές πρακτικές που προάγουν την υγεία και ευεξία.
5. Υπάρχουν ξεκάθαροι κανόνες συμπεριφοράς, κανονισμοί ασφάλειας και υγιεινής, οι οποίοι είναι γνωστοποιημένοι και τηρούνται από τη σχολική κοινότητα. Υπάρχει σαφής κανονισμός και τρόπος αντιμετώπισης του σχολικού εκφοβισμού.

⁶ Μπορείτε να δείτε το εργαλείο European Standards and Indicators for Health Promoting Schools (Bada, Darlington, Santos & Masson, 2019) στην ιστοσελίδα του SHE και του ΙΥΠ (www.schoolsforhealth.org, www.ich-ddsp.gr).

S·H·E

Schools for Health in Europe

6. Ανάπτυξη καλής επικοινωνίας και συνεργασίας ανάμεσα σε εκπαιδευτικούς, γονείς/κηδεμόνες και επαγγελματίες υγείας για θέματα υγείας των μαθητών.
7. Το σχολείο παρέχει ένα ασφαλές και καθαρό φυσικό περιβάλλον (κτήριο, αίθουσες, τουαλέτες, εξωτερικοί χώροι, φωτισμός, εξαερισμός, καθαρό πόσιμο νερό, επίπλωση τάξεων και γραφείων) και προάγει μια θετική στάση ως προς την υγεία και τον υγιεινό τρόπο ζωής.
8. Το σχολείο καλλιεργεί σε όλα τα μέλη της σχολικής κοινότητας μια φιλική και δημοκρατική κοινωνική κουλτούρα.
9. Η παράδοση του μαθήματος και η διδασκαλία βασίζονται σε διαδραστικές, συνεργατικές και συμμετοχικές μεθόδους, οι οποίες καλλιεργούν την αυτοεκτίμηση, την ομαδική εργασία και θετικές κοινωνικές συμπεριφορές όπως η ευγένεια, η συνεργασία, η αλληλοβοήθεια.
10. Οι σχέσεις ανάμεσα σε μαθητές, δασκάλους, μη εκπαιδευτικό προσωπικό, γονείς, είναι φιλικές και βασισμένες στο σεβασμό και στην αμοιβαία επικοινωνία και συνεργασία.
11. Ενδυνάμωση μαθητών και εκπαιδευτικών ώστε να είναι σε θέση να λαμβάνουν σωστές αποφάσεις και δράσεις σε θέματα που αφορούν την υγεία τους και το περιβάλλον.
12. Ενθαρρύνεται έμπρακτα η ενεργητική συμμετοχή των μαθητών σε δημοκρατικές διαδικασίες, σε δημιουργικές ομαδικές και βιωματικές δράσεις και παιχνίδια, ανακαλυπτική μάθηση, έρευνα και project.
13. Οι συνεργασίες και οι συμπράξεις με εξωτερικούς συνεργάτες και φορείς με το σχολείο πρέπει να είναι βασισμένες σε ηθικές αρχές και κανονισμούς και να μην υπάρχουν αντικρουόμενα συμφέροντα, όπως για παράδειγμα, εταιρικά συμφέροντα έμμεσης προώθησης προϊόντων σε παιδιά.

Κριτήρια για να αξιολογήσουμε κατά πόσο οι μαθητές/τριες φτάνουν τους στόχους

Κάθε ένας από τους παραπάνω στόχους μπορεί να έχει αρκετούς δείκτες που για να αξιολογηθεί κατά πόσο οι μαθητές/τριες πλησιάζουν τους στόχους. Το SHE διαθέτει εργαλεία αξιολόγησης (Rapid Assessment Tool-Εργαλείο Ταχείας Εκτίμησης) και σχετικούς δείκτες (European Standards and Indicators for HPS) που μπορείτε να χρησιμοποιήσετε και οι οποίοι έχουν μεταφραστεί στα Ελληνικά.

Επίσης, υπάρχουν δείκτες ή στοιχεία που παρατηρούμε για να αξιολογήσουμε κατά πόσο το σχολείο πλησιάζει τους στόχους που έχει θέσει ανάλογα με τις ανάγκες και τις προτεραιότητές του. Ενδεικτικά, τα παρακάτω στοιχεία ή δείκτες μπορούν να μας δώσουν μια γενική εικόνα σχετικά με το πού βρίσκεται το σχολείο ή οι μαθητές/τριες σε σχέση με τους στόχους.

- Οι μαθητές γνωρίζουν ότι φοιτούν σε ένα σχολείο που αναπτύσσει δράσεις για την υγεία και την ευεξία και έχουν ενημερωθεί για την έννοια της υγείας.
- Όλοι οι μαθητές γνωρίζουν και εφαρμόζουν τους κανόνες του σχολείου και γνωρίζουν τι θα κάνουν, σε περίπτωση π.χ. ατυχήματος ή εκφοβισμού.
- Οι μαθητές συμμετέχουν ενεργά στην ανάπτυξη ενός θετικού σχολικού κοινωνικού κλίματος.

S·H·E

Schools for Health in Europe

- Οι μαθητές συμμετέχουν στην ανακύκλωση του σχολείου και φροντίζουν το φυσικό σχολικό περιβάλλον με τους εκπαιδευτικούς τους.
- Εφαρμογή προγραμμάτων peer education για την αντιμετώπιση του εκφοβισμού.
- Οι μαθητές, ανάλογα με την ηλικία τους, γνωρίζουν και κάνουν πράξη τις γνώσεις για θέματα υγείας, όπως η υγιεινή διατροφή, η ασφαλή χρήση διαδικτύου, τον εκφοβισμό, τη διαχείριση συναισθημάτων, την επίλυση συγκρούσεων, τα σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα, την πρόληψη για το κάπνισμα, το αλκοόλ και τη χρήση ουσιών. Για παράδειγμα, στη Δευτεροβάθμια, τα πολύ χαμηλά ποσοστά ή η μείωση του αριθμού των μαθητών που καπνίζουν ή καταναλώνουν αλκοόλ, αποτελούν δείκτες για την επίτευξη των στόχων της προαγωγής της υγείας.
- Αύξηση στο ποσοστό των μαθητών/τριών που καταναλώνουν φρέσκα φρούτα και λαχανικά καθημερινά.
- Κατανάλωση υγιεινών σνακ στο σχολείο και αποφυγή κατανάλωσης επεξεργασμένων τροφών με αυξημένη ζάχαρη ή αλάτι στα διαλείμματα ή στο γεύμα του ολοήμερου.
- Αύξηση στο ποσοστό των μαθητών/τριών που κάνουν καθημερινή σωματική άσκηση ή τουλάχιστον 3 ώρες φυσικής άσκησης ανά εβδομάδα.
- Αύξηση ποσοστού μαθητών που έχει περιορίσει την διάρκεια της ώρας που κάθεται μπροστά σε οθόνη τηλεόρασης/tablet.
- Μείωση των περιστατικών παρενόχλησης που παρατηρήθηκαν ή αναφέρθηκαν και βελτίωση του τρόπου με τον οποίο αντιμετωπίστηκαν (από μαθητές, εκπαιδευτικούς και γονείς/κηδεμόνες).
- Αύξηση ποσοστού μαθητών που αισθάνονται ότι είναι ασφαλείς και ευχαριστημένοι στο σχολείο.
- Αύξηση μαθητών που νιώθουν ότι «ανήκουν» στο σχολείο τους.
- Αύξηση του ποσοστού μαθητών που νιώθουν καλά στο σχολείο και είναι ικανοποιημένοι από το σχολείο και από τις διαπροσωπικές σχέσεις με τους εκπαιδευτικούς και τους άλλους μαθητές/τριες.

Επίλογος

Η προαγωγή της υγείας μαθητών και εκπαιδευτικών στο σχολείο είναι μια συνεχιζόμενη διαδικασία με συνεχείς αλλαγές και δράσεις σε βάθος χρόνου. Έχετε σημαντικό ρόλο και μπορείτε να επηρεάσετε θετικά τα παιδιά, μαθαίνοντάς τους να κάνουν επιλογές που θα συμβάλουν θετικά στην υγεία και στη ζωή τους.

Θα θέλαμε να σας ευχηθούμε καλή επιτυχία στο έργο σας να συμβάλετε στην προαγωγή της υγείας και της ευεξίας των παιδιών με πρακτικό καθημερινό τρόπο.

S · H · E

Schools for Health in Europe

Όνομα εθνικού συντονιστή SHE: Ηλέκτρα Μπάδα, Ph.D.

Στοιχεία επικοινωνίας της εθνικής συντονίστριας του SHE: ebada@ich.gr

Ινστιτούτο Υγείας του Παιδιού

Διεύθυνση Κοινωνικής και Αναπτυξιακής Παιδιατρικής

Θηβών 1 και Παπαδιαμαντοπούλου,

Αθήνα, 115-27

Τηλ. 210-7233872, 210-7701557, 2312037305

www.schoolsforhealth.org

www.ich-ddsp.gr

www.ich.gr